

Önarckép álarckokban – Arany János emlékkiállítás

Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2017. május 15. – 2018. november 30.

Petőfi útkereséseitől alig egy lépésre az új Arany-tárlatban találja magát a Petőfi Irodalmi Múzeumba látogató. Ha a két kiállítás két egymás mellett álló épület lenne, biztosan megkapnák a legszebb hozzáépítésért járó építészeti kitüntetést: a két szomszédos kiállítást a híres barátság köti össze. Az első helyiségbe lépve a Petőfi–Arany-levelezés megszólításaira rájátszva mutatkozik be Arany születésének kétszázadik évfordulóján egy olyan tárlat, amelynek egyik fő célja szembesíteni a látogatót a költőről kialakult hagyományos képpel, és egyúttal megkeresni az Arany-szövegghálóban mindazt, ami ma megszólíthatja az olvasókat, így adva meg mindenkinek a lehetőséget arra, hogy ki-ki kialakíthassa a saját Arany-képét.

A falakon jobb oldalt domináló klasszikus bordó és bal oldalt érvényesülő zöld szín e kettősséget prezentálva osztja el a teret, így a két párhuzamosan futó megközelítés mintegy két külön kiállításként testvériesen osztozik meg a nemzeti intézménnyé merevített, kultusztól nem mentes életút tág perspektívájú reprezentációja és az életmű szövegüniverzumának jellegzetes darabjai között. A két megközelítés egyúttal értelmezhető szembesítésként is, amely párbeszédbe hozza az irodalmi muzeológia idevonatkozó kérdését: hogyan kezdünk ki úgy egy mítoszt, hogy közben ugyanabban a térben és időben az újrágondolható életmű is hozzáférhetővé váljék.

A fél évig készült tárlatot egyéves kutatómunka előzte meg, amelyben Kalla Zsuzsa, Kaszap-Asztalos Emese és Sidó Anna vett részt, a falakon olvasható narratív szövegeket Tarjányi Eszter írta, aki sokat tett az Arany-kánon felülvizsgálataért – többek között külön monográfiát szentelt Arany János parodisztikus szövegei újraértelmezésének. Nekik, valamint a kiállítás látványtervezőjének, Mihalkov Györgynek köszönhető az az átgondolt és sűrű szövésszerű kiállítás, amelyben időt és figyelmet nem sajnálva el kell veszni ahhoz, hogy az ember rátaláljon a kortárs Aranyra. A kiállítás az író, hivatalnok, tanár, akadémiai főtitkár Aranyt a környezetével együtt rajzolja ki: az említett két megközelítésmódot ugyanis átjárja a kontextusépítés szándéka. Arany Jánost nemcsak álarcaiban keresi fel, hanem a korabeli Magyarország tereiben, Nagyszalontán, Nagykőrösön, az akkori Pest-Budán, a Vigadó téren, az iskolában, tanári tablón és a világtörténelemben, sőt az üniverzumban is. (1987-ben Petőfiről, 2002-ben pedig Aranyról neveztek el egy-egy felfedezett kisbolygót – derült ki a tárlatból.)

Rögtön az első teremben háromdimenziós animált idővonalon tekinthetjük át Arany János életének időszakát, valamint néhány párhuzamosan történt irodalmi és nem irodalmi eseményt. Az időszakalag kiemeli például Darwin *A fajok eredete* című

paradigmaváltó művének 1859-es megjelenését, a nemzetközi irodalmi környezetet: Flaubert, Dosztojevszkij, Ibsen ismert műveinek kiadásait vagy egyszerűen csak a pillanatot, amikor 1856 szentestéjén először gyulladnak ki Pest utcáin a *gázkandeláberek*. S ha már a ritka, különös szavaknál tartunk, ne felejtjük el megemlíteni, hogy idén jelent meg a Beke József által szerkesztett háromkötetes *Arany-szótár*, amely Arany költői nyelvének szavait tartalmazza.¹ A becslések szerint nagyjából hatvanezer egyedi szót használt a költő, aki számos társadalmi regisztert jól ismerve alkotott, legyen szó Shakespeare-fordításokról vagy a nagy becsben tartott Petőfi–Arany-levelezésről. Talán éppen azért is esik ma oly távol a mindössze néhány ezer szót forgató fiatalságtól,² mert fényévekre sodródott a mai nyelvhasználat tömegvonzásától. A kiállítás az említett időszalag-animáción túl még további öt másik interaktív elemmel köti le a két koncepció között haladó látogató értelmező figyelmét, köztük azzal a Toldi-játékkal, amely egy erőkaral segít elképzelni Arany irodalmi figurájának meghatározó jellemzőjeként ismert fizikai erőt. Ugyanerről az erőről hivatott tanúságot tenni Fadrusz János *Farkasokkal viaskodó Toldi* című, a hőst a dinamikus mozgás pillanatában ábrázoló bronzszobra, amely szintén a tárlat részét képezi. A fiktív irodalmi figurát századfordulós szoborbeállításban megmutatva azonban a Toldi recepciótörténetének részeként is értelmezhető. De a kiállításban nemcsak olvassuk Aranyt, hanem látjuk, halljuk, érezzük. A vendégfalakba épített versvideók aktivizálják a látogató auditív receptorait, míg az *Érezni Arany!* című applikáció kortárs slammerek, rapperek stílusában megszólaló Arany-idézeteket az online kommunikáció során oly gyakran használt emotikonoknak megfelelően mutatja be, hogyan jelenített meg Arany érzelmeket saját költői nyelvezetével. Mindezek fontos kiegészítő elemei az egy-másfél órás múzeumpedagógiai foglalkozások végén a levezésnek, és segítenek a legfiatalabb látogatók érdeklődésének felkeltésében is.

A bal oldali zöld egység térbeli tagolódása játékba hozza a látogatók értelmezői folyamatát, hiszen az alkotói attitűdök stációinak egésze nagyjából harminc centiméterrel meg van emelve, ezzel a járószinttől valóságosan és metaforikusan is elemelve a szép-irodalmi és az ahhoz rendelt képzőművészeti alkotásokat. Hogy az egyszerű látogató fel ne bukjon ebben, természetesen Arany-idézeteket találunk a lábunk alatt, valamint lelkes teremőrök gondoskodó figyelmeztetése is segít elkerülni a bukást. A lépcsőfokra ülve pedig egy egész osztály birtokába veheti a teret a múzeumpedagógiai foglalkozások alatt. A kettébontott tér másik oldalán szintén vertikális osztottság figyelhető meg: míg szemmagasság felett a kontextualizáló képi világot mint környezetet láthatjuk, addig lejjebb, velünk szemben a kilencven fokkal elfordított vitrinekben Arany János életének egykorú tárgyi világa szemlélhető: néhány néprajzi értéket hordozó tárggyűttes, relikviák, egykorú kiadású könyvek, kéziratok és a privát íráshasználat emlékeinek célzott és módszerszerű összeállítása akarva-akaratlanul is irányítja Arany

¹ BEKE József, *Arany-szótár: Arany János költői nyelvének szókészlete*, I–III, Bp., Anyanyelvpolók Szövetsége, 2017.

² *A nyelv és a nyelvek*, szerk. KENESEI István, Bp., Akadémiai, 2004, 76–86 (4. és 5. fejezet).

írói múltjához való viszonyulásunkat. Alul pedig boka- és térdmagasságban végig élc-lapok és tematikusan illeszkedő karikatúrák kinagyított másolatai keltik fel a kíváncsi látogató figyelmét, betekintést adva az egykorú közélet (irodalom)politikai kérdéseibe. Ez a vertikális tagolódás, valamint az elforgatott vitrinek, felfüggesztett karosszék és a tárlat végén lévő elemelt hagyományos enteriőr az irodalmi muzeológia önreflexív viszonyulásának köszönhető. A PIM közel harmincéves múltra visszatekintő szerepe a magyarországi kultusz kutatásban természetesen nyomot hagyott az Arany-tárlat koncepciójában is, és talán ez a múzeumi tér lehet jelenleg az első számú mediális csatorna, amely képes szélesebb tömegek irányába közvetíteni az Arany-kép megújíthatóságának lehetőségét, a közösségi nemzeti emlékezet átalakítását.

A bal oldalon lévő zöld színű kiállításrész négy fikciós irodalmi karakterpár mentén mutatja be a humoros-ironikus vagy sokszor keserűen satirikus műveket, amelyekben a pátoszt leromboló vagy újragondoló szerepkörök poláris ellentétet képeznek a nagy nemzeti értéket felépítő művekkel. Így lesz az első stációban Toldi Miklós párja Bolond Istók, a másodikban Attila párja Ágnes asszony, a bárdköltő ellentétpárja Akakij Akakijevics hivatalnok, Vojtina Mátyásé pedig a Tamburás öregúr. Álarcok vagy inkább költői s néha társadalmi szerepek ezek, amelyek egyes attribútumaival Arany saját életében szerzett tapasztalatai révén azonosult. E koncepció kifejezi, hogy Arany költészetének alapvető jellemzője a szerepjáték. Közelebb lépve ezekhez a karakterpárokhoz, a konkáv térben nemcsak a fiatal Vecsei Miklóst halljuk és látjuk a tárgyalt művekből kiemelt részleteket szavalni, hanem látjuk a szóban forgó kéziratot vagy tisztázatot és egy-egy jellegzetes Arany-relikviát, amelyek a kultusz bontogató írói életmű bordó oldala helyett a művek közé rejtve találhatók meg. Így például a Petőfi által a forradalom emlékére ajándékozott kokárda a *Bolond Istók* nyomdának szánt, Arany által nyomdai instrukciókkal ellátott példánya mellett található, ami kifejezi Arany forradalomhoz való viszonya és a bukás utáni dezillúzió emlékeit őrző sorok között lévő ellentétet. A falra nyomtatott fókuszidézetek segítségével ide emelték be a kiállítás tervezői a *Letésem a lantot* című, szintén 1850-ben készült mű néhány sorát is, emlékeztetve a *Bolond Istók* elején feltett a kérdésre: „De hát azért én lantom letegyem?” – e kettősséggel fejezve ki a diszharmoniót a szövegek hálójában és a tárgyi-képi síkon is. A kiállított sorok természetes képi környezetét az egykorú festők és alkotók képi világa színesíti: többek között Barabás Miklós *Cigánysátor alakokkal*, *Disznóól Szilágyi S. telkén* című akvarellrajzai találhatóak itt. Ugyanígy érdekes hatást kelt, hogy Arany János Magyar Nemzeti Múzeumból érkező pipája a *Vojtina ars poetikája* kézírata előtt kap helyet, mellette egy idézettel, amely Arany Pákh Albertnek írott 1853-as leveléből származik és az idézet utolsó sorai Arany kritikusi nézeteiről tanúskodnak: „A mi pedig a tudósságot illeti a költészetben: mindig többre becsülök itt (ismétlem: a poezisben) egy tudatlan költőt, mint egy költőtlen tudóst.”³

³ Arany János Pákh Albertnek, Nagykőrös, 1853. február 6. = ARANY János, *Levelezés 2: Levelezése 1852–1856*, kiad. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Bp., Akadémiai, 1982 (Arany János Összes Művei, 16), 170.

A kiállítás mégis talán úgy az igazi, ha az ember cikcakkban halad benne, és az élet-rajz, valamint az Aranyt körülvevő világ stációit váltják a szerepkörök állomásai. Az utolsó teremben, amely szintúgy tágas és alkalmas nagyobb diákcsoportok befogadására, végül a zöld szín dominál, és a terem közepén helyet foglalva egy hatalmas LED-es kivetítőn különböző kortárs Arany-kutatók és közszereplők véleményét és gondolatait hallgathatjuk meg. Olyan gondolatok ezek, amelyek érzékenyen és szuggesztíven fejezik ki a kortárs Arany-kutatás fontos kérdéseit, mégis jól befogadható tömörséggel és szeretettel szólalnak meg. Ritoók Zsigmond filológus például néhány mondattal helyre teszi és megérteti az irodalomtól távolabb álló fiatalokkal a kanonikus Arany-művek idegenségének okát, amikor azt mondja, hogy „Arany a magas kultúra és a népi kultúra egységének visszaállítására tett kísérletet költészetében”, hogy ő „próbálta felemelni a népi közönség nyelvét és remélte, hogy a magas közönség is elfogadja”. Takáts József irodalom- és eszmetörténész arról ejt szót, hogy mit jelentett a humor Arany korában, Nádasdy Ádám-tól megtudjuk, hogy ő előbb fordította le a Hamletet Shakespeare-ből, és csak azután nézte meg Arany-fordítását. Milbacher Róbert (aki kicsit több mint tíz éve írt először arról, hogy „a nemzeti önazonosságunk szimbolikus rendjében” igen előkelő helyet foglaló *A walesi bárdok* című „ó-angol modorban” megírt mű olvasási lehetőségeit nem kell kizárólag Ferenc József magyarországi látogatásához kötni),⁴ arra válaszol, milyen ember volt Arany János. Sokat eláruló tömör megszólalásában felhívja a figyelmet Arany Lászlóra, aki szigorúan kezelve apja hagyatékát voltaképpen mondhatni megírta apját olyannak, amilyennek tudni szeretete volna, és oly mértékben alakította az apa imázsát, hogy ma emiatt alig férünk hozzá az igazi Aranyhoz. Ahogyan a kiállítás egésze több alkalommal képi és tárgyi emlékekkel adózik a Tompa Mihállyal való barátságának, úgy Milbacher is beszél e barátság őszinteségéről, amikor a két hipochonder családapa levelezéseként emlékezik meg róluk. Az ilyen megszólalások hozzák igazán közel a kiállítást a látogatóhoz.

A terem bal oldali apró sarkában el lehet bújni és babzsák fotelre kucorodva hallgatni Arany és Petőfi verseinek kortárs zenei adaptációit. Ezekben a Gryllus Kiadó gondozásában, a Nana Vortex zenekar CD-jén megjelenő zenékben olyan művészek működtek közre, mint Dresch Mihály, a magyar dzsessz ikonikus figurája, Szalóki Ági énekesnő vagy épp Busa Pista, a különleges magyar szójátékokban gazdag szövegeiről ismert rapper és még jó néhány tehetség a fiatal magyar zenészvilágból.

A kreatív ötletekben gazdag kiállítás több nemzedék olvasatát és emlékezetét összeolvastva segítségül hívta a néprajz, a politika, az irodalomtörténet, a képzőművészet, festészet Arany János nevéhez köthető alkotásait, és méltón emlékezik meg Aranyról és korának Magyarországaról, elsősorban Pest-Budáról. Ez utóbbi megvalósításához számos gyűjtemény, múzeum, kéziratár anyagából kölcsönöztek relikviákat,

⁴ MILBACHER Róbert, *Szegény, szegény Eduard király!?: Újabb adalékok A walesi bárdok értelmezéséhez, Irodalomtörténet*, 87(2006), 1. sz., 44–90.

litográfiákat, portrékat, festményeket, akvarelleket, szobrokat, autográf kéziratokat, köteteket. A kiállításban látható a híres kapcsos könyv, a Petőfitől kapott nemzeti színű karszalag, kávéscsésze, jegyzői iratok, Barabás Miklós 1884-es festménye, Izsó Miklós Aranyt ábrázoló bronz mellszobra, Herz Henrik Tompa Mihályról készített utolsó fotója az 1860-as évekből, a *Szent László* kézírata, amely magántulajdonban van, illetve államhivatalnoki egyenruhák rajzai. Személyes kedvencem Arany János tanári tételsora szintén az 1860-as évből. Nem tudom, vajon milyen válaszokat várhattott a tanár Arany az olyan esszékérdésekre, mint például a következő: „*Mit bizonyít a történet: szelidül-e folyvást erkölcsi tekintetben az emberiség?*”

Az ilyen típusú emlékek egymás mellé téve valóban elmozdítják Aranyt a már életében kialakult, legdominánsabb álarca mögül. A Petőfi Irodalmi Múzeum messze eleget tett ama célkitűzésnek, hogy „a nemzet mandátumos költője” ne csupán egy lefityedt bajuszú, gondterhelt 19. századi figura legyen. Ahogyan a nemrég elhunyt Tarjányi Eszter irodalomtörténész monográfiájának első mondata szól: „Minden generációnak meg kell találnia a klasszikus szerzőknek azt az arculatát, amelyet magáénak tudhat.”⁵

Kollár Zsuzsanna

⁵ TARJÁNYI Eszter, *Arany János és a parodisztikus hagyomány*, Bp., Universitas Kiadó, 2013.